

A horvátországi magyarság néprajzi kutatása

írta Dr. sc. Lábadi Károly

A Horvát Köztársaságban az 1971-es népszámláláskor 35 488 magyar nemzetiségű lakost vettek nyilvántartásba. Az összlakosság 0,8 százaléka vallotta magát magyarnak. Tíz esztendővel később az összeírók 25 439 lelket találtak. Akkor kilenc községek közösségében (tulajdonképpen járásszerű közigazgatási egységben), egy városok közösségében, valamint Zágráb területén éltek nagyobb számban. Az 1991-es népszámlálás ennél is kevesebb magyart talált: az ország területén már csak 22 355-en éltek. Húsz év alatt jó egyharmaddal lettek kevesebben. E nagymértékű fogyatkozás ösztönözte a néprajzi kutatások felgyorsítását, hiszen egy veszélyeztetett és eltűnőben levő népi kultúrát kellett rögzíteni. A másik ösztönző erő az 1991-ben kirobbant szerb agresszió és a több évig tartó megszállás volt.

A magyar lakosság egyharmada a megnevezett időpontig többnyire homogén nyelvi környezetben, a Drávaszögben él(t), másik kétharmada szórványokban volt található. A területi elhelyezkedésből is következett, hogy a tömbmagyarság népi kultúrájának kutatása az elmúlt évtizedek során fokozottabb figyelemben részesült, s az 1991-es szerb agresszióig különösképpen a Duna és a Dráva összeszögellésében elterülő Drávaszög tradicionális népeletét a kutatók arányosan és részletesen feltérképezték.

A sok régiesség, a népköltészet, a szokáskultúra archaikus vonásai már korábban, a múlt században felkeltették az érdeklődést: a Bellyén 1819-ben született, gyermek- és ifjúkorát Laskón eltöltő Ács Gedeon, a neves lelkész, az européer gondolkodású férfiú, az 1848-as magyar szabadságharc támogatója, Kossuth Lajos tábori lelkésze, az emigrációban követője, a közismert népiró figyelme ugyanis már az 1840-es esztendőktől ráirányult a drávaszögi népeletre. Az amerikai emigrációjában és itthon is gondosan vezetett majd ötezernyi lapos feljegyzéseiben a Dráva-vidék falvairól és embereiről, népi életéről ma is meglepőnek számító hitelességgel, pontossággal és részletességgel szólt. A népszokásokról, hiedelmekről, közmondásokról, szólásokról, népdalokról, anekdotákról, tájszavakról készített értékes és megbízható feljegyzéseket. (1) Ács Gedeon után - aki először fedezte fel és megörökítésre érdemesnek tartotta a drávaszögi népelet mozzanatait - a vidékről nyomtatott leírásokat hasonló témával csak néhány évtizeddel később jelentettek meg - a budapesti Magyar Nyelvőr az 1880-as évekből közölt híradásokat a drávaszögi falvakból. Demjén Kálmán és Császár Lajos tanítók főképpen nyelvi adatokat jelentettek meg, de gyűjtéseikben akadnak népköltészeti műfajok is: anekdoták, népi játékdalok, mondókák, mesék, mondák. (2) Rajtuk kívül huzamosabb ideig nem akadt senki, aki hírt adott volna a vidék gazdag népeletéről és folklórjáról. Várady Ferenc 1896-ban megjelent monográfiájában, a Baranya múltja és jelenjében szólt lelkesedéssel a táj színes szokásairól és népeletéről, de az ő lelkesedése sem volt elég ahhoz, hogy tartósan megakadályozza a Drávaszög kicsúszását az érdeklődés látóköréből. A kíváncsiság, a megismerés lángja hosszabb szünet után a Táj- és Népkutató Intézet 1941-es kopácsi jelenléte nyomán kezdett újból pislákolni, amikor megnt gyűjteni kezdték a Duna és Dráva összeszögellése között élő magyarság hagyományait. Az értékes gyűjtés azóta megjelent. (3)

Az 1940-es években a Drávaszögből legelőször a páratlanul szép és eredeti népművészet ragadta meg a kutatók figyelmét. Gönyei Sándor gazdagon illusztrált nagy tanulmányban rajongással számolt be a drávaszögi főkötők finomságáról, a tájból, a vízi világból merítkező díszítményekről, a páratlanul gazdag, csapongó alkotói fantáziáról, amellyel meg voltak áldva az ügyes kezű drávaszögi asszonyok. Fűrge kezük nyomán születtek meg az egyedi, leheletfinom női fejfedők, a főkötők. A sok ősiséget megőrzött Kopács - amelyről a természettudós-polihisztor Herman Ottó tudósított a halászatról írt könyvében - halászata sem kerülte el Gönyey figyelmét. Tanulmányban számolt be róla. Ugyanezen a helyen foglalkozott a vidék néprajzi körülhatárolásának problémájával, ezenkívül ismertette a viseletét. (4)

Katona Imre a Táj- és Népkutató Intézet munkatársaként járt először a Drávaszögben. Visszatérő kutató maradt, akinek a mesekincs javának összegyűjtése és megjelentetése köszönhető. (5) Időközben a Drávaszöget felkereste Penavin Olga, az ismert kutató is, aki munkatársaival egyéb műfajok mellett szintén gyűjtött meséket is. (6) A mesegyűjtésbe bekapcsolódott Pataky András is, aki tucatnyival gazdagította a kopácsi népmesék számát. (7)

A baranyai táj múltjának kutatásához, az érdeklődés felkeltéséhez, a népelet, a népköltészet megismerése

íránt nagy ösztönzést jelentett Baranyai Júlia esszéstílusban megírt könyve, a Vízbe vesző nyomokon.(8) A szerző a fő hangsúlyt a Drávaszög művelődéstörténetére helyezte, ám a népelet kutatója is bőséges utalásokat talál benne. Részben e munka előzménye, előkészítése volt a falukronikája.(9)

Az 1970-es évek közepén, illetve végén született meg az a terv, amely azt tűzte ki célul, hogy összegyűjtse és bemutassa a drávaszögi műfajokat. Kidolgozóinak, Katona Imrénének és Lábadi Károlynak a szeme előtt az lebegett, hogy a rész munkálatok révén majd kikerekedik a Drávaszög néprajzi monográfiája. A tervszerű feltárás eredményeként jelent meg a drávaszögi magyar balladákat közreadó kötet(10), mely 52 balladatípus 133 változatát tartalmazza.

A kisepikai prózaműfajokat bemutató sorozat első könyveként a drávaszögi magyar találósok jutottak el az olvasóhoz.(11) Tíz helységről 856 típusnak 4842 változata került elő. Csoportba sorolásuk, elrendezésük a legkorszerűbb nemzetközi szempontok alapján történt, s azóta is a műfaj kutatók megkerülhetetlen gyűjtése lett. A kisepikai folklórgyűjtések második köteteként a proverbiumok kerültek kiadásra.(12) Tizenegyzernél is több szólásfélét sikerült összegyűjteni, s a gazdag anyagban értékes történeti rétegek, foglalkozási és egyéb proverbiumcsoportok különíthetők el. Olyan válogatás készült, amely a főbb, majd 3000 darabra rúg típusokat foglalja magába, és jól érzékelteti a műfaj sajátosságait. A könyv az egész magyar nyelvterületen először tesz kísérletet arra, hogy folklórszempontok alapján mutassa be egy nagyobb összefüggő terület szólásfélét.

Újabb "műfajfeltárással" gyarapította a drávaszögi néprajzi kiadványokat Lábadiné Kedves Klára. Munkáiban(13) a gyermekélet páratlanul gazdag képe rajzolódik ki.

Időközben a műfajokra szélesebb rálátást biztosító antológia(14) is megjelent: abban különbözik a szokványos válogatásoktól, hogy nemcsak a megjelent, hanem a kéziratban lappangó recens anyagból is válogat.

A művelődéstörténettel rokonszenvezve született meg a drávaszögi iskolatörténetet összegző és a templomok történetét tárgyaló, néprajzi vonatkozásokat is gazdagon tartalmazó két kötet.(15)

A drávaszögi magyarság népi kultúrájáról az összegezés akkor született meg, amikor a népcsoport a legnagyobb veszélyben élt, kultúrája és léte is fenyegetett volt. A Drávaszög Ábécé(16) majd kétezer szócikkében számtalan illusztráció kíséretében fogalmazódik meg az a népi tudás, amit e népcsoport szorgos méhecske módjára az évszázadok során összegyűjtött.

A szlavóniai szigetmagyarság, Kórógy, Szentlászló, Haraszi és Rétfalu népéről szóló gyűjtések is már a múlt században megjelentek, s azóta kisebb-nagyobb intenzitással és rendszerességgel folytatódtak.(17) A legkiemelkedőbb eredményeket Penavin Olga érte el. Három kötetben megjelentette a szlavóniai magyar néprajzi szókincset.(18) Nemcsak tájszótárt állított össze, hanem a kötetek lapjai a néprajznak is gazdag tárházai.

A szórványokban élő magyarság népi kultúrájáról ennél jóval szegényebbek az ismereteink. Legfőképpen csak a Magyar Képes Újság régi évfolyamainak cikkeiből tájékozódhatunk, valamint egy-két nemrég megjelent tanulmány(19) érinti a témát.

Az eddig elkészült összegeзések és résztanulmányok zöme többnyire egyszemélyes műhelyben készült. A kutatások segítségével 1991-ig tényezőként említhető a Horvátországi Magyarok Szövetsége és lapja a Magyar Képes Újság, mely Örökségünk címmel az 1970-es évektől a lap megszűnéséig néprajzi rovatot jelentetett meg. A HMSZ tíz megjelent évkönyvkötete ugyancsak bőségesen közölt az embertudomány, a néprajz tárgykörébe tartozó tanulmányt.

Az 1991-es háború a magyarság intézményrendszerét szétzilálta, s nehézségek révén kezdődhetett meg a talpraállítás, mely máig sem fejeződött be igazán. A Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége abból a célból jött létre, hogy felvállalja a horvátországi magyarság érdekvédelmét. Havilapot, a Horvátországi Magyarorságot, mely többnyire a magyarság létkérdéseit feszegető és dokumentáló cikkek, tanulmányok megjelentetésére vállalkozott, később hetilapot Új Magyar Képes Újság címmel jelentetett meg. Ez utóbbi szerkesztési koncepciójából azonban kiszorultak a népi ismereti tárgyú írások. A Rovátkák évkönyv öt kötete ugyancsak vállalkozott néprajzi, demográfiai, szociográfiai színezetű tanulmányok publikálására. A lehetőségek számát gyarapította a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság: elkövetkező feladatai közé tartozhat főképp a szórványok népelete tudományos kutatásának

megszervezése.

A sokasodó feladatok és az a sorsforduló, mely 1991-ben következett be a horvátországi magyarság életében, fontossá teszik az összefogást, az együttműködést és a tervszerű kutatást. A megszállás éveiben ugyanis a magyarság tradicionális közösségei felbomlottak, kultúrája szétzilálódott, sőt települései közül is több részben vagy teljesen megsemmisült. Éppen ezért kiemelt feladatként kell kezelni azokat a törekvéseket, melyek arra irányulnak, hogy minden lehetséges eszközzel dokumentálják és nyomon kövessék e hamvadó kultúrát.(20) A kutatások legfőbb területe a szétszóródás felé sodródott népcsoport élete, talpraállításának kísérlete kell hogy legyen, ugyanis a háború következtében a magyar lakosság jelentékeny része kénytelen volt átmenetileg vagy akár tartósan is elhagyni szülőföldjét. A kutatói program példaértékű következtetéseket vonhat le azzal kapcsolatban, hogy egy számbelileg megfogható, meggyengült szellemi háttér nélkül maradt nemzeti közösségnek milyen túlélési esélyei vannak, s mely tényezők segíthetik abban, hogy kultúrája, amely a magyar nyelvterületen a legrégebbi közé tartozik, végleg ne hamvadhasson el, színteljen végleg ne tűnjön el az ország, Európa palettájáról. Hogy értékelhető eredmények születhessenek, ahhoz nélkülözhetetlen mind a Horvát Köztársaság, mind az anyaország kutatóinak összefogása és egymás segítése. Mert a szakmai, intézményi és társadalmi hálózat hiánya mellett is a horvátországi, drávaszögi néprajzi kutatás eddig is mindig igyekezett a magyar, a horvát és a nemzetközi kutatások eredményeit is felhasználva tovább lépni. Az anyaggyűjtés és -közlés mellett, ahol mód adódott, összehasonlító vizsgálatokra is támaszkodott, a kölcsönhatásokat is igyekezett felderíteni a területek és népek között. Kezdetől fogva azt a szociológiai szemléletet igyekezett érvényesíteni, amely egyrészt a társadalmi háttérre törekszik megvizsgálni, csakúgy mint a folklór törvényszerűségeit és összefüggéseit.(21)

Jegyzetek

- 1** Néprajzi vonatkozású feljegyzései megjelentek: Lábadi Károly: Meg vagyok én búval rakva. Ács Gedeon élete és feljegyzései a XIX. századi drávaszögi népeletről. JMMT - Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992.
- 2** Demjén Kálmán: Tájszók-Drávidékiek. MNy, 1887-1888. XVI-XVII. 283-285., 330-332.; 473-474., 572-573.; 44-45., 185.; 237-238. Demjén Kálmán: Szólamódok-Baranya megyeiek. MNy, 1886, XV. 372-373.; 424-425. Tréfás mondások. MNy, 1887, XVI. 134-135., Népmondások. Mátyás király és az öreg szántó. MNy, 1887. XVI., 187-188., Találós mesék, MNy, 1887, 429-430., Népmondák, MNy, 1887, XVI., 471., Történetek. Népdalok. Népmesék. Népmondák. Állatmesék. Népdalok. Gyermekekmondókák. MNy, 1888, XVII., 43.; 48; 185.; 287.; 379.; 432.; 472.
- 3** Lábadi Károly: Kopács, a víz melletti falu. HMDK, Eszék-Budapest, 1994.
- 4** Gönyey Sándor: A Drávaszög néprajzi elkülönülése. In Pécs szab. kir. város Majorossy Imre Múzeumának 1942. évi értesítője, Pécs, 1942. 38-64. p.; Drávaszögi hírmézesek. A Magyar Néprajzi Társaság és az Országos Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Tára, Bp. 1944.
- 5** Katona Imre: Csalóka Péter, Bp. 1947.; Sárkányölő ikertestvérek. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1972.
- 6** Penavin Olga: Jugoszláviai magyar népmesék I-II. Akadémiai Kiadó-Forum Könyvkiadó, Bp.-Újvidék, 1984.
- 7** Pataky András: Kopácsi népmesék. In Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs, 1964. 205-221.p.
- 8** Baranyai Júlia: Vízbe vesző nyomokon. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976., 1977.
- 9** Baranyai Júlia: Gyertyafény. Sziget, 1961.
- 10** Katona Imre-Lábadi Károly: Erdők, mezők, vad ligetek. Drávaszögi magyar népballadák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980.
- 11** Lábadi Károly: Hold letette, Nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok. MKÚ, Eszék, 1982.
- 12** Lábadi Károly: Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. HMSZ, Eszék, 1986.

13 Lábadiné Kedves Klára: Barkócafosztorú. Alfalusi (drávaszögi) népi játékszerek. HMSZ, Eszék, 1984.; Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának. Drávaszögi (alfalusi) népi mondókák és gyermekjátékok. HMSZ, Eszék, 1989.; Játékos gyermekélet a Drávaszögben és a Dráva mentén. Játékkiskola II. Budapesti Művelődési Központ, 1995.

14 Katona Imre-Lábadiné Károly: Szedem szép rózsámat. Népi mondókák, versek, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986.

15 Lábadiné Károly: Oskolák a régi Drávaszögben. Pécsi Tudománytár I. Pannónia Könyvek. Pécs, 1993.; Lábadiné Károly: Istennek hajlékai a Drávaszögben. A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 5. Bp. 1994.

16 Lábadiné Károly: Drávaszög Ábécé. Eszék-Budapest, 1996.

17 A részletes bibliográfia olvasható: Penavin Olga: Néprajzi tanulmányok. Értekezések, monográfiák 7. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1983.

18 Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár I-III. Újvidék, Budapest.

19 Bernics Ferenc: A Julián akció. Pannónia Könyvek, Pécs, 1994.; Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (tanulmányok). Szerk.: Arday Lajos. Közép-Európa Intézet Teleki László Alapítvány, Bp. 1994.

20 Részben már a megváltozott körülmények között élő magyarság életéről és szenvedéséről számolnak be az alábbi kötetek: Kórógy. Összeállította: Kell József. HMDK, Zágráb, 1994.; Szentlászló. Összeállította: Kelemen Dávid. HMDK, Eszék, 1997.; Pataky András: Rettegő türelem. Siklós, 1997.

21 Az előadás korlátozott kerete nem tette lehetővé az eddigi kutatások tüzetesebb áttekintését. A nagy vonalakban felvázolt és könyvekben megvalósult elképzelések melletti egyéb fontos részfeladatokat feldolgozó tanulmányokról további eligazítást adnak a már emlegetett kötetek és a következő munkákban szereplő bibliográfiák: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II. TIT, Bp. 1989.; Balassa Iván: A határainkon túli magyarok néprajza. Gondolat, Bp. 1989.

írta Dr. sc. Lábadiné Károly